

Балаларды оқыту

Білім беруді дамытуға адамгершілік,
рухани және тұтас көзқарас

TEACHING CHILDREN

A MORAL, SPIRITUAL, AND HOLISTIC APPROACH
TO EDUCATIONAL DEVELOPMENT

ANN EL-MOSLIMANY

ІІТ «Қысқаша кітаптар топтамасы»

БАЛАЛАРДЫ ОҚЫТУ

БІЛІМ БЕРУДІ ДАМЫТУҒА АДАМГЕРШІЛІК,
РУХАНИ ЖӘНЕ ТҮТАС КӨЗҚАРАС

Энн Эль-Мослимани

Халықаралық ислами ой институты

Бішкек 2023

УДК 297
ББК 86.38-6
Э 61

Кітап демеушілері:
Халықаралық ислами ой институты (ИИТ)
Херидон Вирджиния (АҚШ)
Білім интеграциясы институты (ИКИ)
Грузия Тбилиси

Кітаптың авторы: Энн Эль-Мослимани
Кітапты қазақ тіліне аударған: Абуева Амина – Б.: 2023
Кітап редакторы: Қаратаев Ерлан

Бұл кітап авторлық құқықпен қорғалған. Ұжымдық құқыққа рұқсаттық туралы келісімге қолданылатын заңды ерекшеліктер мен ережелерді қоспағанда, кітаптың бірде-бір бөлігі баспагердің жазбаша рұқсатынсыз кез-келген түрде көшіріле алмайды. Бұл кітапта айтылған көзқарастар мен пікірлер автордың көзқарасы және баспагердің пікірімен сәйкес келуі міндетті емес. Сыртқы және шетелдік веб-сайттар жағдайында баспагер URL мекенжайларының дұрыстығына жауап бермейді және мұндай сайттардағы мазмұнның дәл немесе маңызды болатындығына кепілдік бермейді.

«Ихсан Хайрия» Қоғамдық қоры тарапынан жарыққа шыққан

Қырғызстан діни мұсылмандары басқармасының № 95 рұқсатымен расталған

Балаларды оқыту: Білім беруді дамытуға адамгершілік, рухани және тұтас көзқарас (Kazakh)
Энн Эль-Мослимани
ИИТ «Қысқаша кітаптар топтамасы»

© Халықаралық ислами ой институты (ИИТ)
1444 АН / 2023 СЕ
Paperback ISBN 978-9967-493-25-4

Teaching children: A Moral, spiritual, and holistic approach to educational development (Kazakh)
Ann El-Moslimany
ИИТ «Books-In-Brief Series»

The International Institute of Islamic Thought (ИИТ)
1441 АН / 2020 СЕ
Paperback ISBN 978-1-56564-998-9
E-Book ISBN 978-1-64205-344-9
ИИТ
P.O.Box 669
Herndon, VA 20172, USA
www.iiit.org
Барлық құқықтар сақталған

ISBN 978-9967-493-25-4

УДК 297
ББК 86.38-6

Халықаралық ислами ой институтының “Қысқаша кітаптар топтамасы”

ХИОИ қысқаша кітаптар топтамасы – бұл оқырмандарға түпнұсқаның негізгі мазмұнын түсінуге мүмкіндік беретін жинақталған түрде жазылған Институттың негізгі басылымдарының құнды жинағы. Қысқа, оқуға жеңіл, уақытты үнемдемейтін пішімде шығарылған бұл реттілік үлкен көлемді басылымды мұқият қарап шығуды ұсынады және оқырмандарды түпнұсқаны әрі қарай зерттеуге ынталандырады деп үміттенеміз.

Энн Эль-Мослимани, ондаған жылдар бойы сабақ беріп, өзінің Ислам мектебін басқарған тәжірибелі мұғалім, Шығыста да, Батыста да құрметті дауыстардың өсіп келе жатқан қатарына қосылып, білім берудің тұтас пәлсапасы мен баланың үйренгенінің бәріне толық рухани мағына беретін тәсілге шақырады.

Ол әрбір баланың рухани, ақылақтық және зияттық мақсатымен дүниеге келетіндігінен басталады, оның міндеті емтихан тапсыру үшін білім іздеу ғана емес, Аллаһ Тағаланы тану, өз табиғатын білу, сонымен қатар әлемде орын алып, (сайып келгенде мұны) ақырында оны адамзатқа пайда әкелетін игі істерге айналдыру. Осылайша, бүкіл оқу тәжірибесін жақсарту үшін өміршең білім беру жүйесінің дамуы мен бірте-бірте дамуын дәл осы болашақ көріністі басшылыққа алуы керек.

Автордың пайымдауынша, баланың бүкіл әлем туралы адамгершілік түсінігін біртұтас дүниетаныммен, барлық жасалған нәрселермен байланыстырумен, әлемді жақсырақ орынға айналдырудағы азаматтық жауапкершілікті сезінумен және басқалармен бірге өмір сүру, ынтымақтастықта жұмыс істеу қабілетімен бірге тәрбиелеу, әрбір баланың өсуі мен жетілуі үшін өте маңызды, олардың берілген әлеуетін көбірек жүзеге асыруға мүмкіндік береді. Ол ағынды беру, бағалау, марапаттау және жазалау (балалардың сенімі мен шығармашылығына нұқсан келтіретін және тиімділігі аз немесе мүлдем дәлелденбейтін мейірімсіз жүйе) бәсекелестік талаптарынан аулақ болатынын түсіндіреді. Со-

нымен қатар, тасталған мәнбілерді оқулықтардан алып тастау және тақырыпқа негізделген тәсілді пайдалана отырып, олардың кеңірек және көп деңгейлі мәнмәтіндерін көру үшін оларды нақты өмір жағдайлары мен әрекеттерімен байланыстыру арқылы өмірге келтіру керек, ол баланың негізгі мәселелерді (және дерексіз) толық түсінуіне, осылайша олардың өмірлік маңызды әсерленгіш және әлеуметтік деңгейлердегі түсінігін дамытуға мүмкіндік береді.

Жұмыс сонымен қатар білім беру тәжірибесін шабыттандыру үшін соңғы жаңартпашылық құралдар мен технологияларды пайдалануды талап етеді. Бұл нақты оқу ортасын (сынып пен мектеп) серпінді және қызықты орынға айналдырады, мұнда мұғалім «телімдік бастығы» емес, баланың ең жақсысын тәрбиелей алатын дана үлгі болады.

Мұсылман мектептері үшін Аллаһ Тағала әрқашан оқытылатын нәрсенің негізінде болуы керек, ол қазіргі тәжірибедегідей тетіктік қатан түрде емес, Аллаһ Тағалаға, Оның пайғамбарларына (ғ.с.) және адамзатқа берілген аяндарға, Құранға және онда балалар Оның барлық нәрседе әрекетін көреді деген терең сүйіспеншілік пен ризашылықты тудыратын түрде болуы керектігін үйретеді. Басқа діни сенімдердің балаларымен араласып, басқалардың нанымдарын, сондай-ақ барлық адамдардың құқықтарын құрметтеуге үйрете отырып, балаларға шындықтың екі кереғарлы нұсқасы емес, көп діни сенімділікті және көп мәдениетті көзқарас берілуі керек, бұл күшті ұқсастықты сақтай отырып, кең қоғамда ықпалдастыққа мүмкіндік береді.

Энн Эль-Мослиманидің «БАЛАЛАРДЫ ОҚЫТУ: БІЛІМ БЕРУДІ ДАМУҒА АДАМГЕРШІЛІК, РУХАНИ ЖӘНЕ ТҰТАС КӨЗҚАРАС» КІТАБЫНЫҢ ҚЫСҚАРТЫЛҒАН БАСЫЛЫМЫ

ISBN pbk: 978-1-56564-989-7

2018

БІРІНШІ ТАРАУ

КІРІСПЕ

Бұл кітап менің Исламдағы білім беру үдерісін ашу үшін күресімді бейнелейді және өз балаларымызды АҚШ-та да, шетелде де оқытуға тырысқан көңілсіздікпен басталды. Басқа төрт мұсылман әйел американдық исламдық мектептердің бірін бастау әрекетіне қосу ниетін білдірген кезде, балдарымыз кәмілет жасында еді. Біз өз ісімізге кіріскен кезде исламдық педагогикалық жүйені дамытпаған да, ашқан да жоқпыз. Арада жылдар өткен соң ғана, күйеуім екеуіміз күтпеген жерден осы жобаның тізгінін ұстағанымызда, мен исламдық білім қандай болу керектігі туралы тереңірек ойлана бастадым. Ағылшын тіліндегі ислам туралы түпнұсқа кітаптар ол кезде көп тарамаған еді. Дегенмен, мен Халықаралық Ислами Ойлар Институты «Білімді исламдандыру» жобасын құрастыра бастаған кезде шығарған бірінші кітапты кездестіру бақытына ие болдым. Марқұм Исмаил Әл-Фаруқидің алғашқы еңбегінде балаларды емес, университет студенттерін тәрбиелеуге баса назар аударылды, бірақ мен оның білім беру жүйесі Аллаһ Тағаланың бірлігін және одан кейінгі жаратылыстың бірлігін, адамгершілігін, ақиқат пен әрекетті және соған байланысты қағидаларды қамтуы керек деген талабы мені шабыттандырды. Ойлаушы мұсылмандар бұл қағидаларды ислам пәлсапасының негізі ретінде мойындады, бірақ бұл негіздер бойынша оқыту үздіксіз дұға етуді, өзіндік тануды, зерттеуді және әңгімелесуді қажет етеді. Біз ұстаздар ретінде мұсылман студенттеріміздің мектептерден қаржылық табысқа және белгілі бір діни білімге дайын болып қана қоймай, олардың тіршіліктегі Аллаһ Тағалаға деген сүйіспеншілігіне, жаратылысты түсінуіне және өздерінің ұжымдық және жеке өмірлік рөлдерін орындау міндеттемесіне толығымен негізделгенін қалай қамтамасыз ете аламыз? Аллаһ Тағала қаласа, бұл кітап талқылауды ынталандыруға көмектеседі және басқаларды өз ойлары мен ой-түсініктерімен алға шығуға шабыттандырады. Бұрынғы мұсылман ғалымдары басқа өркениеттердің білімін сақтап қана қоймай, оны исламдық көзқараспен сусындату үшін бар күш-жігерін салғаны сияқты, біз де ислам құндылықтарына қайшы келетін нәрселерден бас тартып, заманауи білім беру теориясының

(«теория» (грек тілінде: θεωρία «қарау», «зерттеу») мәнбілерді тәнік түрде түсіндіруге, үдерістерді талдауға, олардың дамуын болжауға және реттеуге мүмкіндік беретін көзқарастардың, пайымдаулардың, ережелердің реттелген және негізделген жүйесі; зерттеу пәні туралы білім қорытылып, жүйеленетін және ұғымдар, санаттар, пайымдаулар, қорытындылар тұжырымдалатын таным деңгейі) не ұсынатынын ең жақсы *тауһиди* шеңберінің айналасында мұқият зерделеуіміз керек.

ЕКІНШІ ТАРАУ

ТАҢДАУЛАРЫМЫЗДЫ КЕҢЕЙТУ

Отаршылдық кезінде ислам әлемінде орын алған барлық жер сілкіндіретін өзгерістердің білім жүйесіне тигізген әсерінен асқан жойқыны болмаса керек. Жат пәндері бар зайырлы мектептер мен мұғалімдер тандалды (таңылды). Тіркеу атүсті, жас ерекшелігіне байланысты және жеке емес болды. Жоғарылау енді жеке шеберлікке емес, емтихандарға, бағаларға және белгіленген уақыт аралығына негізделді.

Батыс елдері күш-қуаты мен байлығы арта бергенде, мұсылман әлемі олардың білім беру әдістерін жоғарырақ болу керек деп есептеп, олардан үлгі алуға асықты. Дін арнайы діни мектепте оқытылатын пәнге немесе оқыту жүйесіне айналды.

Батыста ислам осында гүлдеп жатқандықтан, мұсылман ағартушылары кейде үлгі ретінде әлемнің көптеген елдерінде медреселер деп аталатын діни мектептерді таңдайды, мұнда көне мәтіндерді жатқа оқуға баса назар аударылады; немесе олар тек Батыста ғана емес, сонымен қатар, қазір бүкіл әлемде кездесетін кейінгі отаршылдық бәсекеге қабілетті, негізгі ағымдық, зайырлы мектептерде үлгі алады. Көбінесе олар осы екеуінің қисындастыруын таңдайды – кейінгі отаршылдықтың қалдығы – медресе мәнерінде оқытылатын «исламдық» пәндер мен Батыс білімінің әдістемесі, оқу бағдарламасы және мәтіндері арқылы оқытылатын «зайырлы» пәндер – өзіндік мәселелер жиынтығы бар айқын шешім. Біз

рефлѣксияға («рефлѣксия» (сондай-ақ «рефлексія»); кейінгі латын тіліндегі reflexio сөзінен шыққан, «кері бұрылу» дегенді білдіреді) – сананың, рухтың, жанның, ойлаудың, сананың, адамның (жалпы жаратылыс немесе жеке тұлға ретінде), ұжымдардың өз алдына түрленуіне байланысты құбылыстар мен тұжырымдамаларды қамтитын ұғым), сыни ойлауға және шығармашылыққа кедергі болатындай көрінетін білім беру әдістерін мұқият қарастыруымыз керек, сонымен қатар зайырлы білім берудің маңызды артықшылығы туралы аңызды енгізуден аулақ болуымыз керек. Біз осы екі бұзылған жүйені дінді шынайы өмірден бөлетін дуалистік шеңберге енгізудің жалпы тәжірибесіне ұзақ, мұқият қарауымыз керек. Мұндай мектептерде «Ислам» көбінесе қазіргі мектептерде оқытылатын басқа курстарға ұқсас әдістемесі бар басқа пән болып табылады.

Біздің балаларымыздың бойына сіндіргісі келетін ғылым өмірге мүлдем қарама-қарсы екі көзқарастың қосындысы бола алмайды, бірақ шындықтың біртұтас көрінісі. Ақиқат Аллаһ Тағаладан және біз оның ешбір бөлігін Оның бізге қатысты ниетінен және өмірімізді мойынсұнушылықпен, ғибадатпен, әрекетпен және әділеттілікпен өткізудің түпкілікті мақсатынан оқшаулай алмаймыз.

ҮШІНШІ ТАРАУ

ЗАУЫТ МЕКТЕБІНЕН ҮЙРЕНШІКТІ БАСҚАРУ ҮЛГІСІНЕ ДЕЙІН

Қоғамдағы күшті топтар өз мақсаттарына қызмет ету үшін мекемелерді, соның ішінде мектептерді салады. Отаршыл ірі мемлекеттердің басты мақсаты императорлық әкімшілікке кеңсе қызметкерлерін дайындау болғаны сияқты, өнеркәсіпті дамыған Еуропа мен Солтүстік Американың мемлекеттік мектептері өз зауыттары үшін жұмысшыларды дайындайтын жүйені қабылдады.

Джон Тейлор Гатто, Нью-Йорк қаласы және штаттың «жыл мұғалімі», АҚШ-тағы білім беру жүйесінен көңілі қалғаны сонша, ол сыныпты тастап, өмірін міндетті білім берудің шынайы мақсаттарын ашуға арнады. Ол негізгі мақсат төменгі сыныптағы жастарды өнеркәсіптік іріктелген қараулы топқа бағынатын рөлдерін қабылдауға үйрету екенін көрсетті.

Бұл ғылыми басқару деп аталатын елді дауылмен алып кеткен құмартумен жабылды. Тиімділік сарапшылары әзірлеген ғылыми басқару, төңкеріс жасаған зауыттар мұқият бақыланатын, тасымалдағышты басқару. Ол көп ұзамай барлық жерде, соның ішінде мектептерде де қолданыла бастады. Зауыттардағыдай, бұл студенттер мен мұғалімдердің өз бастамаларымен емес, басшылықтың бұйрықтарын орындауын талап етеді. Мұны орындау үшін инженерлер шикізатты (студенттер) мұқият зерттейді; зауыттың (ғимараттың); дирекция (мектеп басқармасы); жұмыс күші (мұғалімдер); және нарықтар (өнеркәсіп және қоғам).¹

Мектеп ішіндегі бос орындар үнемі пайдалануда болуы үшін бір нәрсе қатаң жоспарланған уақыт кезеңдері бойынша ғимарат бойымен қозғалатын балалар топтарына қайта-қайта оқытылатын болады. Оқушылар бір жастағы адамдардың барлығы не үйренетінін дәл сол уақытта, дәл сол ретпен білетін болады.² Олар үндемей, тындайды; барлығын ұсақ, бір-бірімен байланысы жоқ бөліктермен тамақтандырады.

Орта және жоғары мектептерде қоңыраулар әлі күнге дейін қырық-елу минут сайын соғылады және «Павловтың сілекейі ағып жатқан итері сияқты, балалар орындарынан ауысып, басқа сыныпқа қарай ұмтылады».³ Мамандық пәндері үшін олардың күні де біртұтастығы жоқ жеке пәндерге бөлінген. «Оқу кітаптарыңды қойыңдар, математиканың уақыты келді» байланысы жоқ тақырыптардың әрбір жұмыс бекеті, күштілер алдын ала анықтаған мәнбілердің қырық бес минуттық өлшемі олардың басына құйылады. Сынақтамалау сапаны бақылауды қамтамасыз етеді.

Өндірістің құлдырауымен зауыттық әдістің мәні өліп қалмады, ол жай ғана жобаланған, мақсатқа бағытталған, бөлшектелінген, тәртіптік оқу бағдарламасына бағытталған үйреншікті басқару нышанаты деп аталатын нәрсеге айналды. Зауыттық үлгіні де, Бірсарынды Басқару Үлгісіне (ББҮ) де педагогтар емес, үкіметпен қаржылық альянсы арқылы қуатты бірлескен әлем әзірлеп, енгізген.

Білім берудің баспа саласы өте үлкен. Жергілікті мектеп кеңестерінде болсын, мемлекеттік немесе ұлттық саясатты жүзеге асырып жатқандар болсын, олар *лобби* («*лобби*» («лоббизм»)) – жеке тұлғалардың және мемлекеттік және мемлекеттік емес ұйымдар өкілдерінің халықаралық ұйымдар мен қауымдастықтарға, мемлекеттік билік мекемелеріне немесе жергілікті өзін-өзі басқару мекемелеріне олардың белгілі бір шешімдерін қабылдау (немесе қабылдамау) мақсатында ықпал етуден тұратын қызмет түрі) жасайтын саясаткерлер балалардың қалай оқитынын білмейді, сонымен қатар сыныптардағылардан өзгеше мақсаттарға ие. Бұл науқан төлеушілеріне мектептерге бұрынғыдан да көп – жаңарак, жанартылған оқулықтар, көбірек сынақтар, қатаң қалыптар, зауыттық/Бірсарынды Басқару Үлгісіне (ББҮ-не) негізделген көбірек басқару қажет екеніне сендіруге мүмкіндік береді. «Адам істерінің тамаша тәлкектерінің бірі – мектептер талап ететін жаппай қайта қараудың құны біз қазір жұмсап жатқаннан әлдеқайда аз болады, сондықтан ықпалды тұлғалар бұған жол бере алмайды».

Гейтс қоры мен үлкен білім беру мәтінін шығарушы Пирсон бірлесіп көтерген жоғары технологиялық сыныптар Бірсарынды Басқару Үлгісіне (ББҮ-ін) бейнелейді. Студенттер Microsoft бірлестігінен сатып алынған планшеттерін Pearson анықтаған алдын ала анықталған мәліметті үйрену үшін пайдаланады. Мұғалімнің рөлі атқарымдық қызметтен сәл ғана артық – тәртіпті сақтау. Бұл жоғары технологиялық оқытудың Microsoft пен Pearson үшін қаржылық пайдасы, әрине, орасан зор!

Біздің исламдық мазһабтарымызды басқаратындардың көбі саясаткерлердің кең тараған ой-түсініктерін сатып алып, бізде басқа таңдау

жоқ деп табандылық танытқаны өкінішті; егер біздің балаларымыз осы қоғамда шынымен табысты болуы үшін, біз сынақтан өту үшін оқыту ой-түсініктерімен бірге жүруіміз керек; шамадан тыс бәсекелестік; сыртқы ынталандыру; дене шынықтыру және өнер сияқты уақытты ысырап етушілерден бас тарту; және исламдық құндылықтардың жетіспеушілігі ғана емес, көбінесе оларға қайшы келетін оқу бағдарламасын қабылдау.

Бізде көрегендік бар; бізде көрегендік бар! – бірлескен әлемнен алыс көрегендік. Ал біздің көзқарасымыз біртұтас, өйткені ол негізгі исламдық *тәуһид* тұжырымдамасына негізделген. Біз өмірімізді мұсылман балаларын оқытуға арнадық. Бізде күшті рухани және зияттық исламдық іргетас бар және Аллаһ Тағала бізді жаратқан рөлдерді қабылдадық, әрқашан адамзат пен барлық жаратылыс үшін әділдік үшін күресеміз. Біз көптеген мұсылман зиялыларының ой-түсініктеріне, сондай-ақ балалардың қалай жақсы оқитыны туралы қалыптасқан білім беру зерттеулеріне қол жеткізе аламыз. Ар-ұждан тәрбиешілері, Мұсылман және тағы басқалар өз көзқарасымызды мектептерімізде, қай жерде болса да, шындықтың біртұтас көрінісіне қолдану біздің міндетіміз.

ТӨРТІНШІ ТАРАУ

ТӘУҢИДТЫҢ ҚҰДІРЕТІН АШУ

Аллаһ Тағаладан басқа Құдай жоқ. Қарапайым, бірақ терең мағыналы бұл мәлімдеме біз мұсылман ретінде сенетін барлық нәрселерге және өмірімізді қалай өткізуге болатынына негіз болып табылады. Біз ұстаздар ретінде біздің қамқорлығымыздағы балаларға исламдық өмір салтын қалыптастыруды қамтамасыз ететін осы негізгі сыйды дамытуға міндеттіміз. Біз сабақтарымызды жоспарлағанда, ережелер мен дәстүрлерді орнатқанда, студенттермен және қызметкерлермен қарым-қатынаста болған кезде, біз мұсылмандар ретінде осы *тәуһид* ұғымын біздің жетекші қағидатымыз ретінде сақтауға міндетті екенімізді есте сақтауға саналы түрде күш салуымыз керек. Бізге жан-жақты дүниета-

ным берілді, ол бізді әрекет иманның бөлігі болып табылатын бірлік туралы көзқарасқа; өмір бойы әділетсіздік пен езгіге қарсы күресуге бағыттайды.

Бір Аллаһ Тағалаға сену *тақуалықты* (араб тілінде: *تقوى*) (Аллаһ Тағалаға орталықтандыруды) бұйырады. Құранның әрбір сүресінде Аллаһ Тағаланың мейірімі мен қайырымы айтылады және осы сипаттарға баса назар аудару керек. Ислам Аллаһ Тағаланың жаратуының кереметі, Оның шексіз сүйіспеншілігін, мейірімі мен жанашырлығын бағалау және Құран арқылы біз үшін ең жақсы өмір сүруге жол көрсететінін түсіну арқылы жақсырақ насихатталады.

Құранның түсуі жалғыз біздікі емес, жалпыға ортақ сый. Құран Кәрімде Аллаһ Тағала он екі рет бүкіл адамзатқа үндеу бағыттайды. Әлбетте, Аллаһ Тағала барлық жаратылыстарын жақсы көреді және әрқайсымыздың Жаратушы Иесі. Адамзат – барлығы ортақ тектен шыққан, бірақ географиялық тұрғыдан бөлек популяциялар мен мәдениеттерді қалыптастыру үшін бөлінген, үстірт әртүрлі, бірақ бір-бірін білуге және үйренуге арналған жеке адамдардың бай мозаикасы. Оның үстіне көптеген мұсылман емес адамдар мен ұйымдар әділдікке ұмтылуда. Оқшаулау ешқашан мұсылман емес қауымдардағы мұсылмандардың қажеттіліктеріне жауап бере алмайды. Олар одақтастар – нақты немесе әлеуетті.

Егер біз шынымен де «бір-бірімізді танып-білуіміз» керек болса, неге біз балаларымызды кейінірек өмірлерінде бастан кешіруге мәжбүр болатын нәрселерге мүлдем қайшы келетін ислам мектебінде ұстауымыз керек? Себебі мұнда: балалар нәзік және оңай әсерленеді. Біз оларды бөтен ортаға салғанда, олар «батып кетеді немесе жүзеді» деп түсінеміз. Шынында да, сенімі берік, мінезі мықты баланың жағымсыз жағдайларға қарсы тұру қабілеті күшейе түседі. Бірақ өзін қорланғандай сезінетін немесе сенімін жасырып, көнуге тырысатындарға қандай әсер етеді?

Алайда біздің басты мақсатымыз қорғау емес, керісінше дайындық, балаларымызды үлкен қоғамның ажырамас, Аллаһ Тағалаға бағытталған

бөлігі болуға дайындау керек. Шынайы әлемнен бөліну сезімін болдырмас үшін, бірақ біздің балаларымызға көптеген мінез-құлық мөлшерлері біздің нанымдарымызға қайшы келетін мәдениетте исламды қалай өмір сүру керектігін түсіну үшін мұқият жоспарлау және дұға ету қажет. Біз басқаларды танып-білуге және олардың бізбен танысуы қол жетімді болғанда ғана жасай аламыз. Адамзат бірлігіне шын берілгендік үшін екі шартты орындау керек.

1. Біз әртүрлілік үшін күресуіміз керек (және әртүрлілік күресті қажет етеді) мұсылман емес балаларды қарсы алу арқылы және ең болмағанда, барлық түстегі, негізгі діннен бөлінген діни топтардағы және белгілі бір халыққа, оның мәдениетіне тән топтардағы мұсылмандарды қосып, мерекелеу арқылы. Балалар Исламның өзінде де әртүрлілік бар екенін түсіну керек.

Бізге аманат етілген перзенттер өздерін мұсылман деп атайтындардан да жақсылықтың қаншалықты көп екенін бағалауды үйренуі керек. Тарих, өмірбаяндар мен ағымдағы оқиғалар кез келген адам үйреніп, пайдалы болатын мысалдарға толы. Бұдан басқа, ислам мектебіндегі балаларға басқа мұсылман еместермен қарым-қатынас жасау мүмкіндігін беру үшін саналы күш-жігер қажет. Бұл қоғамдық қызмет арқылы болуы мүмкін; басқа мектептермен серіктестік; қоғамдық іс-шараларға қатысу және т.б.

2. Біз әлеуметтік әділетті білім алуға ұмтылуымыз керек. Әлеуметтік әділ білім кәдімгі ойлау мен тәжірибеден кімге пайда әкелетінін және оның қалай пайда болғанын сұрайды. Ол нәсілге, сыныпқа, тілге, жынысқа байланысты теңсіздіктерге назар аударады және оларды жоюға тырысады.

«Көктер мен жерді жаратуы, тілдеріңнің түстеріңнің, қарама-қарсылығы да Оның белгілерінен. Шәксіз бұларда білгендер үшін белгілер бар». (Әр-Рум сүресі, 30:22, араб тілінде: السورة الروم)

Аллаһ Тағаланың бірлігі Оның жаратылысында көрінеді; мақсатты, біріктірілген және жоғары реттелген туынды. Әрбір құрамдас бөліктің өзара байланысы, дәлдігі, үйлесімділігі уақыт пен кеңістікте және одан тыс жерде сақталатын өрнектерді жаратқан Ұлы Жаратушының бірлігін көрсетеді. Бір Аллаһ Тағала ғана белгілі бір заңдарға сәйкес келетін ғаламды жарата алады. Жаратушы өзінің шексіз даналығымен бар әрбір болмыс үшін рөл белгіледі. Дене жүйелерінің тамаша біріктірілуіне, бір жасушаның таң қалдыратын құрылымына, атомның дәлдігіне немесе күн жүйеміздің тәртібіне қарасақ та, мұның барлығының жоспардың нәтижесі екенін түсіне бермейміз. Одан да таңғаларлық, олардың әрқайсысы бір-бірімен көптеген жолдармен байланысты. Табиғат денеден әлдеқайда көлемді, оның әрбір кереметі бір Аллаһ Тағаланың белгісі.

Жаратылыс бірлігі оқу бағдарламасының барлық қырларына әсер етеді, бірақ ғылымға қатысты мәліметтерді, көбінесе өте бөлшектенетін пәндерді зерттеуде ерекше маңызды болады. Ғылыми мәтін әдетте бір-бірімен байланысы шамалы, олардың барлығы «ғылым» деп саналатындығынан басқа, бір-бірімен байланысы жоқ бірқатар тақырыптардан тұрады. Әр пән тез аяқталып, сынып келесіге өтуі үшін балалардың Аллаһ Тағаланың жаратылысын ғажайып тұтастықпен байланыстыратын өзара байланыстарды көруге және бағалауға кететін уақытын жоғалтады. Дүниедегі Аллаһ Тағаланың белгілерін ойлап, ой елегінен өткізіп, таңдануға уақыт керек.

БЕСІНШІ ТАРАУ

АҚИҚАТ БІРЛІГІ

Сиэтлдегі Ислам мектебіне анда-санда бір қонақ келіп: «Сен діни және зайырлы пәндерден сабақ бересің бе?» деп тапқырлықпен сұрайтын. Сол кезде өзімді сабын жәшігімнің үстіне секіріп: «Жоқ! Жоқ! Жоқ!» Зайырлы ұғым исламға жат. Мектеп жағдайында «Исламтану» пәнінің «тұрақты» пәндерден бөлінуі дінді өмірден бөлек нәрсе ретін-

де қарастыратын ділге ғана әсер етеді. Бірі уәһи арқылы, екіншісі ақыл арқылы келетін екі ақиқат бар деген түсінік исламның орталық *тәуһид* ұғымына қайшы келеді. Білімнің бізге жету жолы әртүрлі, бірақ барлық шындық бір Аллаһ Тағаладан. Біз «исламтануды» аздап, тіпті көптеп қосу арқылы бізде қазір исламдық білім бар деп болжауға болмайды. «Исламтану» деген ұғымның бәрі батыстық құрылыс!

Ислам соқыр сенім емес. Мұсылмандарды ой жүгіртіп сараптауға, меңзеуге шақыратын өсиеттерге қарамастан, ойлаудан қорқатын, таңдану мен сұрақ қою имандарына нұқсан келтіреді деп қорқатын мұсылмандар көп. Өкінішке орай, мұсылмандар әртүрлі сенімдер мен құндылықтар жүйесі бар бірнеше өркениеттердің білімін батыл және өжеттілікпен қарсы алған кездегі өткен жетістіктерден сабақ алуға күш-жігері өте аз болды. Ауыр қиындықтарға, келіспеушіліктер мен сәтсіздіктерге қарамастан, мұсылман зиялылары ақырында аударылған білімнің үлкен көлемін біртұтас, бірақ біртекті емес – *ильм* (араб тілінде: *العلم*) денесіне біріктіруді сәтті жүргізді.

АЛТЫНШЫ ТАРАУ

АҚЫЛ, МИ ЖӘНЕ БІЛІМ ТУРАЛЫ ҒЫЛЫМ

Жаратушымыз миымызды аяңды басшылыққа ала отырып, білім мен түсінуге ұмтылу үшін ақыл-ойымызды пайдалана алатындай етіп жаратты. Батыс ғылымы әрқашан жеке бастың, ақылдың, сананың және тәндік емес жүректің табиғатымен күресті. Бұл ұғымдарды материалистік, редукционістік («редукционізм») (латын тіліндегі *reductio* деген сөзінен шыққан – қазақ тіліне аударғанда келесі мағыналарды білдіреді: «қайтару», «қайта оралту») – күрделі құбылыстарды қарапайым құбылыстарға тән заңдылықтар арқылы толық түсіндіруге болатын әдістемелік қағида (мысалы, элеуметтік құбылыстар биологиялық немесе экономикалық заңдармен түсіндіріледі) ғылымның шегінде қамту мүмкін емес. Бақытымызға орай, біз адамның ақыл-ойы ми деп атала-

тын тәндік ағзаға жай ғана баламалы деп үйрететін бұрынғы ғылымнан асып түсті. Бұрынғы мәселелерге байланысты сыныпта «миға негізделген» оқытуды қолданудан мүлдем бас тартудың орнына, адам миы қалай оқуға арналғаны туралы жақсы құжатталған зерттеулердің орасан зор жиынтығына байыпты қарау біздің міндетіміз. Мысалы, оқушының жан толғанысты сезімі оның қалай оқуына үлкен әсер етеді. Тұнжырау мидың ұзақ мерзімді есте сақтаумен айналысатын бөлігі – гиппокампқа («гиппокамп») (ежелгі грек тіліндегі *ἵπποκαμπος* – «теңіз жылқысы» деген сөзінен шыққан) – мидың көмкерме жүйесінің (иіс сезу миы) және гиппокамп түзілісінің бөлігі. Жан толғаныстардың қалыптасу тетіктеріне қатысады, жадының шоғырлануы (яғни қысқа мерзімді жадының ұзақ уақытқа ауысуы), жүруге қажетті кеңістіктік жады. Зейінді ұстаған кезде тета ырғағын (тета ырғағы (θ-ырғағы) – ми ырғағының бірі) жасайды) әсер ету арқылы оқуға кедергі жасайды.

Торығу жағдайында өндірілетін *гормондар* («*гормондар*») (ежелгі грек сөзінен *ὁρμόω* – «қозғалтамын», «түрткілеймін», «қозғау саламын») ішкі сөл бөлу бездерінің арнайы жасушаларында түзілетін, қанға түсетін табиғи байланысты табиғаттағы биологиялық белсенді заттар, мақсатты жасуша сезімтал жүйке ұштарымен байланысады және зат алмасу және физиологиялық атқарымдарға реттеуші әсер етеді. Гормондар әртүрлі ағзалардағы белгілі бір үдерістердің гуморальды (қан арқылы) реттегіші ретінде қызмет етеді) оқуға физиологиялық кедергі келтіруі мүмкін, тіпті мидың кейбір аймақтарының нашарлауына әкелуі мүмкін. Кейбір студенттерде сынақтамалауда мазасыздануы соншалықты күшті болуы мүмкін, ол жадқа қол жеткізуді бұғаттайды. Әлбетте, торығудың салдары мен себептері әр адамда әртүрлі болады. Сергектік сынақ арқылы сақталады, бұл торығудың төмен деңгейі оң болуы мүмкін екенін көрсетеді. Дегенмен, кейбір студенттер үшін жай ғана қиын нәрсе басқалар үшін тым торығу болады, бұл біздің жеке студенттерді білудің маңыздылығын тағы бір рет атап өтеді. Мұғалімдер өздерінің бет әлпетін және дауыс ырғағын білуі керек, өйткені екеуі де қауіп деңгейіне тез және еріксіз бағаланады. Әзіл мен күлкі оқуды жақсартады, бірақ оның пайда болу тетігі белгісіз.

Сыныптағы орта ең алдымен балаларға жан толғанысты қауіпсіздік сезімін қамтамасыз етуі керек. Оқушылар арасында, мұғалім мен оқушы арасында сыйластық болуы керек. Студенттер мазақ етуден немесе ренжітуден қорықпай өз ойын еркін білдіруі керек. Сыныптағы жағымсыз тәжірибелер оқу қабілетіне қатты әсер етеді. Ынтымақтастық ереже болуы керек. Ой-түсініктерді бөлісу барысында тұжырымдылы түсінік артады. Мұғалімдер өзара белсенді әрекеттерді жобалауға уақыт бөлуі керек, олардың кейбіреулері қабілеттері ұқсас балаларды қамтиды, ал басқалары мұғалімге де, басқа оқушыларға да пайда әкелетін құрдастарымен оқытуды ынталандыру үшін бірқатар қабілеттері бар. Мұғалімге бағытталған іс-әрекеттерді барынша азайту керек. Оқу мен есте сақтау бір-бірімен байланысты болғанымен, олар бір нәрсе емес. Жад – ақпаратты сақтау, ал оқу – бұл ақпаратты қабылдау және оны мидың бір бөлігіне айналдыру үдерісі. Жад өте күрделі, бірақ ең маңыздысы қысқа мерзімді және ұзақ мерзімді есте сақтаудың айырмашылығын білу керек. Көп нәрсені біз қысқа уақыт ішінде ғана есте сақтаймыз. Жад күшейтілмесе, ол жоғалады.

Оған назар аударып, бұрыннан бар біліммен байланыстырып, қайта қарап нығайтқанда ғана ол ұзақ мерзімді есте сақтаудың бір бөлігіне айналады. Әртүрлі сезімдер ақпаратты миға әртүрлі жолдар арқылы жеткізеді, сондықтан әртүрлі сезімдерді ынталандыратын әдістермен оқыту пайдалы. Оқыту зейінді, ақпаратты таңдап өңдеуді қажет етеді. Зейін қою жігерлілікті көп қажет етеді және шексіз сақталуы мүмкін емес. Кейбір студенттер назарын жиырма минуттан астам уақытқа аударып алады, әсіресе мұғалімге бағытталған, дәріс түріндегі жағдайларда. Қысқа үзіліске мүмкіндік беретін кез келген өзгеріс немесе әрекет қайта назар аударуды ынталандырады. Қозғалыс оқуға оң әсер етеді, мүмкін үзіліс мүмкіндік беретін қайта бағдарлану немесе қозғалыс тудыратын тотығудың жоғарылауы. Тіпті балалар белсенділікке қызығушылық танытса да, оларға жеке және топтық рефлексияға, әсіресе кез келген қарқынды шоғырланудан кейін уақыт беру керек. Біздің оң немесе теріс тәжірибеміздің нәтижесі емес, туа біткеннен бері болатын туа біткен қасиеттер бар екені бүгінде жалпыға бірдей дерлік мойындалды. Баланың

ақыл-ойы бос парақ емес және білімді адамға қасықпен тамақтандыруға немесе мәжбүрлеуге болмайды, тек белсенді және студентке бағытталған орта арқылы ынталандырылады, онда оқушылар мидағы үлгілерді үздіксіз өзгерту арқылы өз оқуын құрастырады. Осылайша, ЗМБ («Зерде, Ми және Білім (ЗМБ) Ғылымы») арнайы сөзі) ғылымы дамытушы және конструктивистік оқытуды («конструктивистік оқыту» (латын тіліндегі *constructio* деген сөзінен шыққан, ал қазақ тіліне аударғанда «құрылыс», «құрылым» деген мағыналарды білдіреді) конструктивистік оқыту теориясына негізделген. Конструктивистік оқыту білім алушылар ақпаратты енжар қабылдауға карағанда, білімді түсіну және құрастыру үдерісіне белсенді қатысқан кезде болады деген сенімге негізделген) және бихевиоризмнен (Бихевиоризм (ағылшын тіліндегі *behaviour* – «мінез-құлық» зат есімінен шыққан, ағылшын тілінде: *behaviourism*) – іс-әрекет дағдысының мәні мен адамның жан сезіміндегі әрбір адамға тән мінез-құлық арқылы түсіндіру. Бихевиоризм ілімі ХХ ғасырдың басында АҚШ-та пайда болған жантану ағымы. Олар еш негізсіз, нақты дәлелсіз жантанулық болжаулық теорияларға қарсы шығып, адамның оның мінез-құлығы арқылы іс-әрекет дағдысын тіке күзету және нақты өлшеу арқылы адам жантануын анықтауға болады деп есептеді. Олар ішкі толғанысқа сенбеді, тәжірибелік нақты зерттеу әдіснамаларын ұсынды) бас тартуды қолдайды.

Білімнің ұзақ мерзімді жадқа қалай енгізілетіні туралы қазіргі түсінікті келесідей қорытындылауға болады:

- Екі адам ешқашан бірдей жолмен үйренбейді
- Оқыту бұрыннан бар білімге негізделген.
- Балаға бағытталған оқыту мұғалімге бағытталған оқытудан тиімдірек.
- Мазмұн сәйкес болуы керек.
- Оқу рефлексияны қажет етеді.
- Қозғалыс оқуға оң әсер етеді.
- Оқыту бірнеше сезім мүшелері қатысқан кезде жақсы болады.
- Жан толғаныстар оқуға күшті әсер етеді.
- Шынайы оқыту жеке түрде құрылуы керек.

ЖЕТІНШІ ТАРАУ

ТӘУИДТІК (БІРЫҢҒАЙ) ОҚУ БАҒДАРЛАМАСЫНА ҚАРАЙ

Шындықтың жүйелік табиғаты, мидың оны қабылдауының тұтас тәсілі, есте сақтауға ықпал ететін ұйымдастыру үдерісі, жаңа білім беретін қарым – қатынас үдерісі, жаңа ой-түсініктер беретін тұжырымдамалық желі, шығармашылықтың негізінде жатқан екі, бір-біріне ұқсамайтын ой-түсініктерді біріктіру-мұның бәрі тұтас, жүйелік ықпалдастыланған және өзара байланысты ойлауға негізделген. Және бұл үйретілмейді.⁴

Білім берудің дәстүрлі әдістемесі мидың дизайнымен де, ақиқат бірлігімен де үйлеспейтін болжамдарға негізделген. Аллаһ Тағала адам миын білім бірлігімен күресуге болатын етіп жаратты. Жаңа ақпарат мидың өзінде жүйеленеді, алдымен тұтасты сіңіреді, содан кейін жеке ерекшеліктерге, отбасына, қабілеттілікке және әсіресе бұрынғы білімге негізделген үлгілерді құра отырып, өзіндік бірегей байланыстар жасайды.

Редукционізм («редукционізм» (латын тіліндегі *reductio* деген сөзінен шыққан–қазақ тіліне аударғанда келесі мағыналарды білдіреді: «қайтару», «қайта оралту») – күрделі құбылыстарды қарапайым құбылыстарға тән заңдылықтар арқылы толық түсіндіруге болатын әдістемелік қағида (мысалы, әлеуметтік құбылыстар биологиялық немесе экономикалық заңдармен түсіндіріледі) оқу жоспарына қолданылғанда нәтиже мән-білердің үзінді, дәйекті және қалыпталған жиыны болып табылады, бұл оқу үшін маңызды үлгі құруға кедергі жасайды. Ең сорақысы, біз мұны қатарға ілеспеген адамдарға қолданамыз, ақпаратты түсіну үшін қажетті үлгі жоғалып кеткені соншалықты, кішкентай бөліктерге бөлеміз!

Көптеген мектептерде оқу бағдарламасы оқушылардың өз өмірлері мен қызығушылықтары үшін ең маңызды тақырыптарды терең білуге мүмкіндік бермейтін және мұғалімнің оқушының ұзақ мерзімді жадының

бөлігі болатын шынайы оқытуға назар аударуына кедергі келтіретін мәліметтің энциклопедиялық көлемін қамтитын мәтіндермен байланысты.

Бұл үйреншікті оқу бағдарламасы қаншалықты кең таралған болса да, білімді біртұтас тұтастыққа біріктіру міндеттемесінің ұзақ тарихы бар. «Мектеп зауыт ретінде» үлгісі күшіне енген кезде, басқалары демократия мен жобаларды енгізе отырып, балалар мен жасөспірімдердің даму мүдделеріне негізделген оқу бағдарламаларын алға жылжытуға тырысты. 1932-ші жылдың өзінде-ақ жеткілікті мектептер классикалық «сегіз жылдық оқуды» жүзеге асыруға болатын осы модельмен тәжірибе жүргізді. Біріктірілген оқу бағдарламасы бар орта мектептердің оқушылары бөлек оқитын мектептердің оқушыларымен салыстырылды. Орта мектеп пен колледжде 1475 жұл студент бақыланды. Әр жұл біріктірілген, оқушыға бағытталған оқу бағдарламасы бар жаңартпашылық мектептердің бір оқушысынан және үйреншікті, мұғалім басқаратын, бөлек оқитын мектептен бір оқушыдан құралды. Біріктірілген оқу бағдарламасы бар мектептердің оқушыларының зияттық деңгейі жоғарырақ, ынталы, тапқыр және әлемдік істерге көбірек көңіл бөлетіндігі анықталды. Алайда қырқыншы жылдардың ортасынан бастап мұндай мектептер оңшыл сыншылардың нысанасына айналды. Маккарти дәуірінде шабуылдар күшейе түсті. Кез келген түрдегі озық білім коммунистік деп аталды. Мемлекеттік мектептердегі тақырыптық білім ешқашан қалпына келген жоқ. Білім беру саласының мамандары арасында бүгінгі таңда біздің мемлекеттік мектептердің барлығында дерлік қолданылып жүрген үйреншікті оқу жоспарын қолдайтындарды табу қиын болар еді. Алайда, өкінішке орай, тиімсіз, ғасырлық ісіелердің бөлінуінен тыс кез-келген кең тараған қадамға үміт аз сияқты. Білім беру түрлендіруі үшін қуатты бизнес пен өнеркәсіп жетекшілері мұғалімдерді шетке ығыстырып, саяси одақтастарының көмегімен мектептерді басып алды. Соңғы жылдары бұл мұғалімдерді сынақтамаулы оқытуға мәжбүрлейтін және біртұтас оқытуға кедергі келтіретін қалыпталған сынақтамаулаудың көптігіне әкелді.

Біз айрықша жеке мектептерден гөрі жақсы жұмыс істей алмаймыз, өйткені біздің тақырыптық оқу жоспарымыз Аллаһ Тағалаға бағытталған, Ол Құранда бізге берген қағидаларды, болашақ ұрпақтарға пайдасын тигізетін қағидаларды, олардың өмірін байытып, мұсылман және олар мүше болатын үлкен қауымдастықтардағы көшбасшылар ретінде бағыттайтын болады. Біздің тақырыптық оқу бағдарламаларымыз сыни тұрғыдан ойлауды және рефлексияны, көкейкөзді және танымның басқа да неғұрлым терең тәсілдерін пайдалануды көтермелейтін болады.

Заң бойынша Аллаһ Тағаланы емес, материализмді басты орынға қоятын мектептер үшін дайындалған оқулықтар, әрине, нағыз исламдық мектептің негізі бола алмайды. Ислам мектебіндегі мұсылман мұғалімінің *Әл-Хәлиқті* (араб тілінде: الخالق), яғни Жаратушыны әдейі және толығымен жоққа шығаратын белгіленген бағдарлама бойынша сабақ беруі жай ғана ақылға қонымсыз. Әрине, бұл Аллаһ Тағаланы қорлау ғана емес, сонымен қатар біз жауапты балаларымызға жасалған әділетсіздік.

Тәһүиди оқу бағдарламасын пайдалана отырып, студенттерге дәйекті түрде тамақтандыруға, есте сақтауға және мұғалімге ойланбастан немесе рефлексиясыз қайтарылатын бірқатар мәнбілер ұсынылмайды. Бұл кез келген типтік оқулықтар, соның ішінде мұсылман мектептерінде пайдалану үшін арнайы әзірленген оқулықтар, мүмкін, анықтама ретінде ғана тиімсіз екенін білдіреді. Әдеттегі оқулыққа бағытталған курстық мәліметтерде әрқайсысы салыстырмалы түрде қысқа мерзімде аяқталуы тиіс бірнеше үзік-үзік тақырыптар ретінде оқытылады. Жыл аяғы жақындап, кітап аяқталмай қалғанда, уақыт жиі қысқарады. Сонымен қатар, оқулықты оқыту практикасы сыныптағы әр баланың кез – келген жастағы кез – келген бала сияқты алдын-ала білімі, қызығушылықтары мен дағдылары бар деген жалған болжамдарға негізделген, сондықтан бір-бірімен бірге оқуға болады немесе тиіс.

Кітаптар – шынайы кітаптар – әрине, өте маңызды, бірақ бәрі бірдей кітапты оқи алмайды немесе бір кітаптан үйрене бермейді, сондай-ақ олар қолында бар барлық мәліметтерді оқымайды. Алдын

ала дайындалған көптеген мәнбілер арқылы асықпай, әрбір студент өзінің бұрынғы біліміне сүйене отырып, өз мүдделерін ұстануға және өз сұрақтарына жауап іздеуге уақыт бөле алады және ол үшін ең маңызды нәрсені шынымен түсіне алады. Қажетті нәрсе – барлық түрдегі және әртүрлі деңгейдегі қызықты кітаптардың көптігі. Тақырыптық немесе көп салалы оқытуды көптеген педагогтар талқылады. Әлбетте, олар егжей-тегжейлі ерекшеленеді, бірақ бірнеше маңызды себепшарттардың жалпы келісімі бар.

Ұсынылған тақырып(тар) үшін мұғалімнің терең, негізгі мақсаты болуы керек. Бұл негізгі мақсат үшін жақтаушылар әртүрлі арнайы сөздерді қолданды – кең тұжырымдамалық түсінік, маңызды сұрақ, ұйымдастыру орталығы, үлкен сурет, жалпы мақсаттар, күшті ой-түсініктер, тұжырымдамалық құрылым, тұрақты түсініктер. Мен бұл басты мақсаттардың нақты исламдық қағидалар болуын ұсынамын. Студенттердің тақырып пен осы кең исламдық қағидалар арасындағы қарым-қатынастарды өздері ашуға және іштей білуге жетелегені дұрыс, бірақ оларды осы түсінуге бағыттау мұғалімнің рөлі болып табылады.

Джей МакТиг пен Грант Уиггинс⁵ «маңызды сұрақтар» деп атайтын нәрселерге қойылатын талаптарды белгіледі. Олар:

1. Жауапты жалғыз, соңғы қылмай ,басқа мүмкін жауаптар үшін ашық қалдырыңыз.
2. Еліктетуші ойлы және зияттық тұрғыдан тартымды болыңыз.
3. Ауыстыруға болатын маңызды ой-түсініктерді көрсетіңіз.
4. Тергеуді әрі қарай өрбітуге себепші болардай басқа сұрақты көтеріңіз.
5. Тек жауап емес, қолдау мен негіздемені талап етіңіз.
6. Уақыт өте келе қайта қаралуы мүмкін (және болуы мүмкін) түсінікке әкеліңіз.

Біріктірілген оқу бағдарламасын алға тартқандардың барлығы дерлік жоспарлаудағы оқушылардың рөлінің маңыздылығымен келіседі. Студенттер мен мұғалімдер тақырыптарды анықтау, ақпарат жинау, сұрақтар қою және іс-әрекеттерді, жобалар мен саяхаттарды жобалау үшін бірлесіп жұмыс істеуі керек. Мұхаммед Пайғамбар (с.ғ.с.)^{*} Аллаһ Тағала сөзін тікелей қабылдаушы, ең жақсы ұстаз болды.

Бірақ оған Құран барлық жағынан өзінен жоғары болған адамдармен кеңесуді бұйырды. «олар үшін жарылқау тіле де іс жөнінде олармен кеңес қыл». (Құранның «Әл-Имран» сүресі, 3:159, араб тілінде: *السورة العمران*). Әбу Хұрәйрә: «Аллаһ Тағаланың Елшісінен (с.ғ.с.) кеңес сұрауға бейімді ешкімді көрмедім», – деп баяндады. Қоршаған ортадағы еркіндік пен шынайылық ахуалы еркін және шынайы пікір алмасу және кеңес беру қабілетін дамытуға ұмтылуға ықпал етеді.

Әрбір оқушы әзірленген әрбір әрекетке қатысуы күтілмейді. Біріктірілген оқу жоспарының маңызды артықшылықтарының бірі – саралап оқытуға мүмкіндік беруі. Әрқашан таңдау деңгейі болуы керек, өйткені жеке адамдар немесе балалар топтары өздерінің ерекше оқу әдістеріне, олардың ерекше қажеттіліктеріне және өздерінің қызығушылықтары мен сұрақтарына тереңірек ұмтылу үшін жұмыс істейді.

Жаңа оқыту бұрыннан бар білімге қатысты болғандықтан ойлау үдерістерінің желілері өзара байланысты болғандықтан, оқу қызығушылықтар немесе сәндеу ғана емес, маңызды мәселелер төңірегінде өзекті болуы керек. Оқыту біз кездесетін әлеуметтік және саяси ортаға немесе сыныпта немесе мектепте күтпеген жерден орын алған қандай да бір оқиғаға байланысты өзгертуге ұшырауы керек. Студенттеріміздің өміріне әсер ететін жағдайды түсіну әрекетінің жеке маңыздылығы бірден түсінік беріп қана қоймайды, сонымен қатар оларға болашақта қызмет ететін негізді қамтамасыз етеді. Пайғамбарымыздың (с.ғ.с.) тәлім-тәрбиесінен артық қандай үлгі аламыз? Әрбір дерлік сабақ іс жүзінде бо-

^{*} *Салляллаху аляйхи уа саллям* “Пайғамбарға Алланың мейірімі мен сәлемі болсын”. Пайғамбардың аты аталған жерде айтылады.

лып жатқан жағдайға жауап болды. Құранды түсінудің маңызды қыры Аллаһ Тағаланың сөздерін қоршаған ортада болып жатқан оқиғалармен байланыстыру болды.

Мәнбілер мен дағдылар құрал болып табылады. Оларды оқшау да, өздері үшін де оқытуға болмайды. Мұғалім дағдыларды, тақырыпты және пәнді олардың арасында *синергізм* («*синергізм*») (грек тілінде: *συνεργία* «ынтымақтасу», «көмек», «жәрдем», «араласу», «серіктестік» ежелгі грек тілінен σύν «бірге» + ἔργον «іс», «еңбек», «жұмыс», «әсер ету, «әрекет») – екі немесе одан да көп себепшарттардың өзара әрекеттесуінің күшейтетін әсері, бұл себепшарттардың біріккен әрекеті осы себепшарттардың әрқайсысының әрекетінің қарапайым туындысынан айтарлықтай асып кетуімен, пайда болуымен (жүйенің сапасы, қасиеттері) оның құрамдас бөліктеріне жеке тән емес, бірақ осы құрамдас бөліктердің біртұтас, үйлесімді жүйеге қосылуы нәтижесінде пайда болатын төтеншелік құбылысы) болуы үшін жалпы мақсаттарға мұқият енгізуі керек.

Балаларға құнды сыйлық – ойлауға, зерттеуге және ләззат алуға уақыт берілуі керек. Ұзақ түсіну үшін студенттерге ойлау, талқылау, ой жүгірту, жаңа дағдылар мен тақырыптың бұрынғы біліммен байланысты болуына уақыт беру мүмкіндігі қажет. Ойланусыз немесе шығармашылықсыз асығыс қабылданып, кейін кері ойдан шығарылып тасталған мәнбілер сирек есте қалады.

Біз ми туралы білетінімізден, үйрену үдерісіне неғұрлым көп сезім мүшелері қатысатын болса, білімнің біздің тұрақты жадымыздың бір бөлігіне айналу ықтималдығы соғұрлым жоғары екенін білеміз. Жобалар, зерттеулер, рөлдік ойындар, тәуелсіз оқулар, саяхаттар және шақырылғандар әртүрлі оқу тәжірибесін ұсынады. Мұғалімге сарапшы, тіпті ерекше білімді де қажет емес. Оқыту әсіресе студенттермен бірге дұрыс үйрене алатын болса, керемет болады. Мұғалімнің тәжірибесінен басқа тәжірибе YouTube, бейнелер, мамандандырылған әріптестер, кітаптар, қонақ сөйлеушілер, саяхаттар және студенттердің өздері дамып келе жатқан құмарлықтарға ұмтылу түрінде болуы мүмкін.

Бізге тек иман келтіру ғана емес, игі істермен нанымдарымызды бекіту керектігі Құранда қайта-қайта еске түседі. Сену және білім алу жеткіліксіз. Сенім мен білім табиғи түрде әрекетке жетелеуі керек. Осылайша, студенттерді қоғамдық жиналыстарға қатысуға, мемлекеттік қызметкерлерге баруға, хат жазуға, телефон соғуға және өтініштерді таратуға ынталандыру керек. Қоғамдық жұмыстар мектептерде үйреншікті жағдайға айналды және ол біздің мектептерде ерекше назар аударуды қажет етеді. Біз таңдаған исламдық тұжырымдамалардың кез-келгені дерлік біздің негізгі мақсаттарымыз ретінде қоғамдастықтың қатысуына әкеледі.

Мұсылмандардың кейінгі ұрпағын дайындайтын оқу бағдарламаларын – шын мәнінде *тәухиди* оқу бағдарламаларын әзірлеу міндетін өз мойнымызға алу. Біз таңдаған әрбір басты мақсат саналы түрде *тәухидпен*, сондай-ақ біздің өміріміздің мақсатымен, Аллаһ Тағалаға ғибадат ету және жердегі Оның еркін орындаумен байланысты болуы керек. Мұсылман ретінде өмір сүруге қажетті осы исламдық қағидалар негіз болуы керек, тақырыптың мазмұны осы ұғымдар төңірегінде құрылады.

Әділдік ұғымын адамзаттың бірлігі, татулық орнату, кешірім, білім іздеу, ынтымақтастық, адалдық, қарым-қатынас, рушылдық пен ұлтшылдықтың зиянды әсерлері, қиыншылықтармен күресу және Аллаһ Тағаланың разылығы үшін көшу сияқты көптеген мәнмәтіндерде қарастыруға болады. Түпкі мақсат – біздің студенттерімізге жер бетіндегі өмірлерін қалай өткізуге болатыны туралы Оның басшылығына қатысты бастан кешіретін әрбір мәселеге, ой-түсінікке, оқиғаға және дауларға сыни көзқараспен қарауға мүмкіндік беретін Аллаһ Тағалаға бағытталған сана әдеттерін қалыптастыру.

СЕГІЗІНШІ ТАРАУ

***ФІТРА* НЕМЕСЕ БИХЕВИОРИЗМ БЕ?**

Фитра – әрқайсымызға Жаратушының берген сыйы, өмір бойы белгілі бір дәрежеде сақталатын сый. Ясьен Мохамед өзінің *фитра* туралы кітабында классикалық және қазіргі мұсылман ғалымдарының еңбектеріне және олардың әртүрлі түсіндірмелеріне мұқият қарады. Ол тілтанымдық және діни түсіндірмелердің жиынтығына сүйене отырып, *фитраға* «өзгермейтін және туа біткен барлық адамдарда болатын туа біткен табиғи бейімділік... дұрыс әрекетке және бір Аллаһ Тағалаға мойынсұнуға бейім» деп анықтама берді.⁶ Ол *Фитраның* бастапқы күнәдан айырмашылығы туралы айтады, ал бастапқы күнә туралы ілім Аллаһ Тағаланың мейірімділігі мен адам жауапкершілігінің исламдық тұжырымдамаларына сәйкес келмейді. Ол *фитраның* Аллаһ Тағаланың әрқайсымызға берген, қоршаған ортаға бағынғанымен, толығымен жойылмайтын адамдық қасиеті екенін байқады.

Фитрамызды жүзеге асыру, Аллаһ Тағаланың біз үшін жазған рөлін алу – әрбір пенденің мақсаты болуы керек. Біздің ақыл-ойымыз дұрыс пен бұрыстың аражігін ажыратуға және қай жолды таңдауға ерік бостандығымызға мүмкіндік береді. Құран Кәрімде мұсылмандарға иман келтіріп, жақсылық жасағандар деп үндейді. Аллаһ Тағала берген осы қасиеттер – *фитра*, ерік бостандығы және зият – біз тәрбиешілер ретінде өз міндеттемемізге қол жеткізуге және Аллаһ Тағаланы сүйетін, әділеттілікке ұмтылатын әділ тұлғаларды тәрбиелеуге негіз болады.

Баланың дүниеге келген кездегі пәктігі қоршаған ортаның ықпалында болатындықтан, баланың нағыз исламдық ортада тәрбиеленуі біздің міндетіміз. Педагогтар үшін біз оқытатын балалардың исламдық тұлғасын қалыптастыруға үлес қосудан және олардың жер бетіндегі уақытының мақсатын – *фитрасын* жүзеге асыруды түсінуге көмектесуден маңызды міндет жоқ. Біз ұстаздар ретінде бала мен Аллаһ Тағала арасындағы табиғи қарым- қатынасты құрметтейміз бе? Біз олардың Аллаһ Тағаланы сүйуге, үйренуге, ең жақсы болуға деген табиғи бейімділіктерін жетелеп,

нәр беріп жатырмыз ба? Балалық және жасөспірімдік шағында балаларға таңдау жасауды үйренуге және осы таңдауды жасау үшін өз себептерін пайдалануға мүмкіндік беру керек. Оларды болашақта біз елестете де алмайтын қиын шешімдер қабылдауға дайындау мұғалімнің рөлі. Ерік еркіндігі таңдау дегенді білдіреді. Қалайша біз қарапайым адамдар ретінде Аллаһ Тағала берген ерік бостандығы құқығынан айыру билігіне ие бола аламыз?

Бихевиоризм, керісінше, адамның мінез-құлқы оның мінез-құлқына жауап ретінде алған марапаттары немесе жазалары арқылы ғана байланысты деген түсінікке негізделген. Бихевиоризм өткен ғасырдың бірінші жартысында білім беру саласына үстемдік етіп, терең еніп кетті. Бихевиоризмде кең таралған ой-түсініктер: (1) адамдар мен жануарлардың мінез-құлқында ғана ерекшеленетіні (2) ерік бостандығы деген нәрсе жоқ (3) адамдар *tabula rasa* (таза парак) (*tabula rása* (латын тілінде: «таза тақта»), «*табула раса*» (классикалық айтылу), «*табула раса*» (итальяндық, неміс дәстүрі бойынша) – латын тілінен алынған түсінікті сөз тіркесі, ол жеке дара және басқалар туралы танымдық бекітуді белгілеу үшін қолданылады; адамның жеке тұлғасы туа біткен немесе қалыптасқан жансезімді мазмұнсыз туады, яғни таза, оның білім қоры толығымен тәжірибеден және сыртқы дүниені сезімдік қабылдаудан құрылады. «*Табула раса*»-ның танымдық жақтаушылары «иннатизм», яғни «туа біткен ұғым» ілімімен келіспейді, оған сәйкес сана белгілі бір біліммен туады деп бекіте айтады. Әдетте, «*табула раса*» теориясын жақтаушылар, тұлғалық, әлеуметтік және сезімдік мінез-құлық, білім, парасат қырларына келгенде, әлеуметтік тектілік немесе биологиялық тектілік туралы пікірталастарда тәрбиелік жағын артық көреді. Уақыт өте келе бұл тіркестің мағынасы оқиғаларға, сезімдерге, пәлсапаға және тағы басқа адам өмірінің салаларында «таза парактан бастау» деген бейнелі қосалқы мағынаға ие болды) туады және олардың дамуы олардың қоздырғыштарымен қатаң анықталады.

Мұсылман ретінде біз Аллаһ Тағаламен ерекше қарым-қатынаста екенімізді білеміз. Егер біз басқа құрылған нысандар сияқты өз

рөлімізді машықты түрде орындасак, біздің мақсатымыз мағынасыз болар еді. Біз Аллах Тағалаға ғибадат ету және жер бетінде Оның еркін орындау үшін арнайы жаратылғанбыз. Адам-бұл оның қоршаған ортасының пассивті құрбаны емес, Аллах Тағаланың қызметшісі ретінде өз өмірін қалай немесе тіпті қажет ететінін таңдауға болатын ойлы, ұтымды тіршілік иесі.

Біз танымал ойдың біздің өмір салтымызға ықпалын елемеу үрдістерін-ларын және ислам үлгісіне қайшы келетін жорамалдарға негізделген тәжірибелерге күмәндануымыз керек. Бихевиоризм бәсекелестікпен бірге қолданылғанда ерекше зиян келтіруі мүмкін. Бәсекелестікті әлеуметтік құндылық ретінде үйрету, бұл ретте біреу жеңілген басқалардың есебінен жеңеді, бұл Исламның үйрететін саласына жатпайды. Оның орнына біз ынтымақтастық пен өзара іс-қимылды ынталандыруымыз керек. Балалардың бірлесіп жұмыс істеуі және бір-біріне көмектесуі күтілгенде, қоғамдастық рухы табиғи түрде дамиды. Қоғамның күрделі мәселелерінің көпшілігі жеке адамның құқықтарына орынсыз мән берудің нәтижесі; қоғамның әлсіреген мүшелерін қанау, қоршаған ортаның жойылуы, құмар материализм материализм («материализм») (латынның materialis сын есімінен – «заттық») пәлсапалық дүниетаным, оған сәйкес материя (зат) нысанды шындық ретінде болмыс саласындағы онтологиялық («онтология») (жаңа латынның ontologia сөзінен және ежелгі грек сөзінен ὄν, ілік септікте: ὄντος – «нақты», «нағыз», «бар нәрсе» + λόγος – «ілім», «ғылым») – болмыс туралы ілім) тұрғыдан бастапқы қағида (себеп, шарт, шектеу), ал мінсіздік (ұғымдар) болып табылады. Материализм болмыстың жалғыз «толық», «шексіз» негізі– материяның, яғни заттың болмыс саласында болуын бекітеді, барлық болмыстар материя, яғни заттар арқылы қалыптасады, ал мінсіз құбылыстар (соның ішінде сана) материалдық, яғни заттық болмыстардың өзара әрекеттесу үдерістері болып табылады. Материалдық, яғни заттық әлемнің заңдары бүкіл әлемге, соның ішінде қоғам мен адамға қатысты); гедонизм («гедонизм») (ежелгі гректің ἡδονή сөзінен, мағынасы: «рақаттану», «сүйсінушілік») – аксиологиялық («аксиология») (көне грек сөздері ἀξία «құн» + λόγος «сөз», «ілім») – құндылықтар теориясы, пәлсапаның

бір бөлімі, ілім) оған сәйкес ләззат ең жоғары игілік және өмірдің мәні, жалғыз түпкілікті құндылық (ал басқа барлық құндылықтар аспаптық, яғни ләззатқа жету құралы болып табылады), соның ішінде жыныстық азғындық, маскүнемдік және нашақорлық.

ТОҒЫЗЫНШЫ ТАРАУ

ӨЗІН-ӨЗІ АНЫҚТАУ

Бүгінгі таңда көптеген жантанушылар өз зерттеулерін ынталандыруға немесе соған байланысты тақырыпқа, қызығушылыққа шоғырландырады. Нәрестелер адам табиғатының негізгі бөлігі болып табылатын қарқынды, оқуға деген бастамамен дүниеге келеді. Өзін-өзі анықтау теориясы ерік бостандығына, ақыл-ойға және *фитраға* (араб тілінде: الفطرة) сәйкес келеді, бұл бихевиористтер жоққа шағаратын мінездемелер.

Ішкі ынталандыру бір нәрсе қызықты немесе рақат болған жағдайда ғана болады. Ол оқуға деген сүйіспеншілікті, жоғары сапалы оқу мен түсінуді, шығармашылық қабілет пен оң көзқарасты арттырады. Қарама-қарсы, сыртқы ынталандыру бірденені істеуді білдіреді, өйткені ол бөлінетін нәтижеге әкеледі. Біз бәріміз кішкентай балаларда жұмыста ішкі ынталандыруды көрдік және мектепке дейінгі жастан кейін оқуға деген көзқарас неге күрт өзгереді деген сұрақ туындауы мүмкін. Түсіну немесе жаңа нәрсені істей алудан туындаған толқу жоғалып кеткен сияқты. Бұл ынталандырудың жоғалуы сөзсіз емес, бірақ Аллаһ Тағаланың адам табиғатына тән басқа да қасиеттер сияқты, ішкі ынталандыру одан әрі өсіп, гүлденуі үшін тәрбиеленуі керек.

Үш жансезімдік себепшарт ішкі ынталандырудың өсуіне ықпал етеді, (1) дербестік, (2) құзыретті сезіну және (3) туыстық. Дербес адамдар өздерінің мінез-құлқын, өздерін мақұлдаған және құндылықтары мен мүдделеріне сәйкес келетіндей сезінеді. Бұл шығармашылық оқуға, торығуды төмендетуге, қажырлылық пен өміршендіктің артуына және

оң әлеуметтенуге әкеледі. Мұндай жеке мақұлдау отбасылық және діни құндылықтарға сәйкес келуге деген ұмтылыс болуы мүмкін. Дарашылдық пен тәуелсіздік дербестікпен теңестірілмейді. Зерттеулер көрсеткендей, дербестік қарым-қатынастың беріктігін арттырады.

Бұйрықтар, қорқытулар, мерзімдер, бәсекелестік, шартты марапаттар, бағалар, куәліктер және тіпті мақтау түріндегі бақылау және қабылданатын бақылау арқылы дербестік бұзылып, мақсаттылықтың сыртқы себепшарттарға көбірек тәуелді болуына әкеледі.

Ішкі ынталандыру құзыреттілікпен немесе құзыретті қабылдау арқылы күшейтіледі. Мұғалімдер баланың құзыреттілік сезімін төмендететін салыстыру мен бәсекелестіктен аулақ болуы керек. Қарапайым бала бас тартқанға дейін қаншалықты көрінетін ортасыздықты немесе сәтсіздікті қабылдай алады?

Қарым-қатынас немесе тиесілілік сезімі адамның негізгі қажеттілігі болып табылады және ішкі ынталандыру үшін маңызды. Балалар өздерін байланыстырғысы келетін адамдармен байланысты сезінуі керек – бұл ислам мектептерін қорғаудағы маңызды тұжырымдама. Байланыстылықты сынып жетекшісі оңай жүзеге асырады, бірақ мұғалім балалардың қауымдастық пен қабылдау сезімін сезіну қажеттілігін түсінсе ғана. Бәсекелестікке қарағанда, ынтымақтастық пен жеке шеберлікке назар аудара отырып, мұғалімдер барлық студенттердің қатысуын ынталандыратын сыныптар, ең алдымен, қоғамдастық сезімін көрсетеді. Мұғалімдер жылы және қолдау көрсететін, көмек көрсететін, бірақ үлкен үміт күтетін ретінде қабылданса, қоғамдастық сезімі басым болады.

Қабілеттерді топтастыру, балаларды қабылдаудың туа біткен оқу қабілетіне қарай сұрыптау ішкі ынталандыруды жойып жіберетіні дәлелденді. Бұл сынып ішінде болсын, мектеп ішінде болсын. Балаларды осылайша сұрыптау нәтижесі ақыл-ой қабілеттерінің жарамды сатысына әкелмейді, тек азшылық болып табылатын және төменгі сыныптағы,

білімі төмен отбасылардан шыққан балалар мен отбасылары ауқатты және жоғары білімді балалар арасындағы кемшіліктерді ұлғайтады. Төменгі жолдардағылар ешқандай түзетуді көрмей, тек одан әрі артта қалады, бұл мектептен тыс өмірінде жиі ең аз болған балалардың мектеп тәжірибесінен де ең аз алуына әкелетіні дәлелденді.

ОНЫНШЫ ТАРАУ

ИСЛАМДЫҚ АЗАМАТТЫҚ БЕЛСЕНДІЛІК

Рас аманатты (дінді), көктер мен жерге және тауларға ұсындық; сонда олар оны жүктелуден бас тартып, одан қорықты. Оны адам баласы жүктелді. Өйткені ол, өте залым, тым білімсіз... (Әл-Ахзаб сүресі («Одақтастар» сүресі), 33:72, араб тілінде: السورة الأحزاب)

Біздің рөліміз – жер бетінде Аллах Тағаланың еркін орындау. Мұндай құрмет, бірақ қандай жауапкершілік! Біз жаратылыстың байлығымен батаға ие болдық, бірақ бұл баталар маңызды міндеттемелерге ие. Бізге осы игіліктерді қорғау және басқару, сонымен қатар олардың қазір және болашақта барлық жаратылыстың игілігі үшін пайдаланылуына және жер бетінде әділдік орнайтынына сенімді болу үшін қолдан келгеннің бәрін жасау жүктелді. Ішкі сенім жеткіліксіз. Біз де әрекет етуіміз керек. Шәкірттерімізге бере алатынымыздан маңыздысы жоқ.

Әй, мүміндер! Әділдікте мықты тұрып, егер өздеріңнің, әке-шешелеріңнің және жақындарыңның зиянына болса да, Алла үшін айғақ болыңдар; бай немесе кедей болса да. Өйткені Алла, екеуіне де тым жақын. (Олардың халін біледі) Нәпсіге еріп, әділдіктен ауытқымаңдар. Егер тілдеріңді бұрып, шындықты бұрмаласаңдар, шәксіз Аллах Тағала не істегендеріңді толық білуші. (Киелі Құранның «Ән-Ниса» сүресі («Әйелдер» сүресі), 4:135, араб тілінде: السورة النساء).

Ал егер біз әділеттілікті қамтамасыз ете алмасақ? Құран бойынша бізден талап етілетін нәрсе – әділдікке жету емес, әрқашан әділдік іздеу. Егер

біздің әрқайсымыз, тіпті көпшілігіміз де адамзат отбасында осы қасиетті борышты өзімізге алсақ, біз қайғы-қасірет, соғыс және қиянат көрген әлемде өмір сүрмес едік. Біз балаларымызды айналадағы әділетсіздікті білуге және олардың өз әлемін осында және қазір белсенді түрде жақсартуға кірісетінін бағалауға шақыруымыз керек. Сыныптасын мазақ етпе, қорлай ма? Жаңалық бізге жазықсыз адамға әділетсіздік жасалғаны туралы хабарлайды ма? Әрқайсысы мұқтаж досы немесе танысының жанында болуға дайын ба? Олар не істеу керек және не істеуге міндетті деп сұрауы керек. Олар оны қолдарымен өзгерте ме? Олар сөйлей ме? Әлде олар мұны жүректерімен айыптай ма? Олар жалғасып жатқан қиянатқа қарсы тұру үшін қазір не істеп жатыр. Қамқорлығымыздағыларға Құран Кәрімде және Пайғамбардың (с.ғ.с.) хадистерінде қайта-қайта қайталанатын хабарды амал жасамай иман келтірудің жеткіліксіз екенін атап өтейік; игі істерсіз ғибадаттың аз екенін білдіреді. Көбінесе бұл әлемді жақсы жаққа өзгерте алатын және өзгерткен көптеген адамдар жасаған кішігірім қадамдық әділеттілік әрекеттері.

Біз көбінесе жеке адамдарға қатысты әділетсіздік туралы ойлаймыз, бірақ ол әдетте адамдардың бүкіл тобына немесе белгілі бір санатқа жататын жеке адамға жүктеледі. Зорлық-зомбылық үнемі тайпалық, белгілі бір халыққа, оның мәдениетіне тән, діни немесе нәсілдік шығу тегіне негізделеді – құрбандарды ереже ретінде қарастырылғаннан тыс қалдыратын кез келген нәрсе. Біздің балаларымызды таптаурындарға немесе алдын ала пікірге негізделген жағымсыз сезімдердің болмауын қамтамасыз ету үшін өз жүректерін іздеуге ынталандыру керек.

Тән жаратылысын қорғау күші мен жауапкершілігі тек адамзатқа берілген. Аллах Тағала Құранда жерді тек адамзат үшін емес, барлық тіршілік иелері үшін жайғанын айтады; осылайша, басқарушылықты қабылдай отырып, біз жаратылысты барлық жердегі адамдардың және болашақ ұрпақтардың өмірін жақсарту үшін ғана емес, сонымен бірге осы дүниені бөлісетін басқа да тіршілік иелері үшін де қорғауымыз керек. Жаратылыс бізді тәндік қажеттіліктермен қамтамасыз етеді, бірақ ол біздің жанымызды тамақтандырады. Табиғатты зерделеу арқылы біз Аллах

Тағала, Оның даналығы мен құдіреті туралы түсінігімізді арттырамыз. Балаларымызды әрбір жаратылған болмыстың ғажайыптарын, ғажайып қарым-қатынастар желісін, мақсаттылығын бағалауға жетелейік. Жаратылыстағы барлық нәрсенің мақсаты бар және ол Аллах Тағаланың өзіне жүктеген міндетін орындауы мағынасында мұсылман.

«Өмір байлық пен заттық, яғни мүліктік құндылықтарды жинақтауды талап етеді» деген осы заманауи түсінік үнемі жарнамалық әлеуметтену қаупіне ұшыраған балаларымызға әсер етеді. Біз оларға көбірек «нәрселерге» қол жеткізу мақсаты қорлардың саркылуына, қоршаған ортаның бұзылуына және жағдайы төмен адамдардың үздіксіз кедейленуіне әкелетінін түсінуге көмектесе аламыз ба? Ауырлату үшін емес, алдын алу үшін жұмыс істеуіміз керек жағдайлар! Кішкентай балаларға неліктен осында екенін түсінуге көмектесу, баланың өмірдегі рухани жетістікке жету жолында жоспарлап, жұмыс істей алатынын бағалауы жағымды және күшті. Мұсылмандарда Мұхаммед Пайғамбарымыздың (с.ғ.с.) ең үлгілі мысалдары бар. Тәрбиешілер ретінде біз оның мінез-құлқы мен әсіресе балалармен қарым-қатынасының үлгісінен ерекше пайда аламыз. Пайғамбарымыз (с.ғ.с.) балаға ұрсып, ауыр сөз айтпаған. Ол шыдамды, сүйіспеншілікке толы және құрметті болды.

Үлгілік білім беру ақпаратты жеткізуге негізделген емес, сәйкес өмір салтын, көзқарасты және дүниетанымды қалыптастыруға ұмтылудың ішкі үрдісіне негізделген. Бейресми және тәжірибелік білім беру студент пен мұғалім арасындағы аз ресми қарым-қатынасты талап етеді. Ынтымақтастықпен оқытуға баса назар аударылатын жобаға бағытталған сыннытар, әрине, үлгілік білім беруді талап ететін атүсті қарым-қатынастардың аз болуына әкеледі, мысалы, далалық саяхаттар, еңбек-ойын-сауық тұрақтар, тамақ дайындау немесе көгалдандыру сияқты сарамандық өмірлік тәжірибелер және сынып мұғалімін сабақтан тыс іс-шараларға тарту.

Бала өзекті болған сайын дамитын ислами тұлға жеке бастықты қамтиды. Америка Құрама Штаттары мен Канада мұсылмандары біртұтас мә-

дениеті бар тұтас қоғам болудан алыс. Бұл жиі мұсылмандардың өздерін қауіпсіз сезінетін өздерінің мәдени кеңістігіне кетуіне себеп болуы мүмкін. Дегенмен, бұл көп мәдениетті орта басқалардан пайда алу және үйрену үшін керемет мүмкіндік береді. Мұнда біз осы дінге деген құрметімізді арттыратын түрлі исламдық амалдар мен көзқарастарды саналы түрде қарастыруға мүмкіндік аламыз.

Бізден балаларымыздан ең алдымен өздері өскен елге сәйкес келетін мұсылман болатыны туралы шындықты қабылдау талап етіледі. Мәдениет қоршаған ортадан – әрине, отбасынан және жақын достарынан, сонымен қатар таныстар мен серіктестерден, көршілер мен Бұқаралық ақпарат құралдарынан – және барған сайын әлеуметтік желілерден еріксіз және оңай сіңіріледі. Студенттерімізді болашақта кез келген жағдайға дайындау біздің міндетіміз. Біз мұны оларға Құранның ең іргелі құрамдас бөліктері мен Пайғамбардың (с.ғ.с.) мысалдары туралы сыни тұрғыдан ойлауға және оларды болжауға болмайтын қиындықтарға мұқият қолдану құралдарын беру арқылы жасаймыз.

Баланың қоршаған ортасының үйден маңызды бөлігі жоқ екені анық. Ең бастысы отбасы. Үйде жан толғанысты түрде қауіпсіз және Аллаһ Тағалаға және бір-біріне деген сүйіспеншілікке толы балалар әділ ерлер мен әйелдер болады. Педагог ретінде біз балаға жақын адамдардың жағымсыз мысалдарын жеңу қаншалықты қиын екенін және жақсы үй үлгісін құру оңай емес екенін білеміз.

Сапалы білім нені білдіретінін өздері зерттеуге ынталы ата-аналарсыз біз алға жылжи алмаймыз. Батыста өсіп келе жатқан мұсылман балаларының ата-аналарының көпшілігі олардың ұрпақтары кәмелетке толып, белсенді және мұсылман болып өседі деп есептейді. Балаларын ислам мектебіне берудің маңызды қадамын жасағандардың көбі мектептен тыс ортаны елемейді. Теледидар, әлеуметтік медиа және бейне ойындар біздің балаларымызды танымал мәдениеттің ең нашар бөліктерімен таныстыруы мүмкін. Шақыру күшті және балалардың қатысуына шектеу қою өте қиын, тіпті мүмкін емес.

Ата-аналардың өздері балаларының бастан не кешіп жатқанын білмесе, жағдай нашарлайды. Көбінесе жасөспірімдер ата-аналары мен мұғалімдерін «шынайы» әлемнен бейхабар деп қабылдайды. Біздің балаларымыз біздің қорқынышымыз шынайы екенін түсінуі керек. Жоғарыдан төмен бақылау емес, ашық қарым-қатынас қажет, бұл балаларға олардың рухани әл-ауқатының қамы екенін және ата-аналар мен мұғалімдердің сұрақтары мен белгісіздіктерін талқылауға дайын екенін түсінуге және бағалауға көмектесу керек.

Біз жасаған мақсатты жүзеге асыру бізге жауапкершілік пен білімді міндеттейді. Ашық ойлау және жауапкершілікті сезіну Аллаһ Тағаланы ұдайы танудан туындайды. Біздің оқыту әрқашан Аллаһ Тағаланың адамзаттан күтетін барлық әрекеттерді түсінудің басты мақсаты болуы керек.

ОН БІРІНШІ ТАРАУ

АЛҒА ЖЫЛЖУ

Бұл тарауда негізінен біздің исламдық мазһабтарымыз үшін қиындықтар мен үміттер жинақталған. Мемлекеттік мектептердегі мәселелер өте ауқымды және түрлендіру бойынша батыл күш-жігерге қарамастан, оңалыс баяу. Өкініштісі, түрлендіру болған кезде оның әлсіреп, ақырында жойылып кету үрдісі бар. Бұл исламдық мектептерге әсер етпеуі керек. Бізде және басқа жекеменшік мектептерде тиімді, заманауи білім беруде еркіндік бар, бұл рөлді көптеген тәуелсіз мектептер мақтанышпен атқарады. Дегенмен, жиі ислам мектептері қарапайым мемлекеттік мектептердің артында момындықпен қатар тұрады.

Бұл беттер болашақ ұрпақты әлемді оңды өзгертуге үлес қосатын, жігерлі мұсылмандар етіп дайындау үшін мектептерімізді ислам рухында жаңарту қажеттігін баса айтады. Негізгі ағымнан тыс болғандықтан, біз нені және қалай оқытатынымызға қатысты үлкен өкілеттікке иеміз. Бірақ бұл билікті қолға алып, бағалап, қолдау керек. Мұсылмандар ретінде

басқаларға үлгі болу біздің қасиетті міндетіміз емес пе? Аллаһ Тағала бізге өз мақсатымызға күмән келтіруге шақыратын ақыл, бағыт-бағдар берді. Және Ол бізге ерік бостандығын, біз бетпе-бет келетін таңдаулардың бірін таңдау құқығын берді. Бұл сыйлықтар жауапкершілікті тудырады.

Біздің исламдық мектептеріміз көбінесе ата-аналардың балалары Аллаһ Тағаланы жоққа шығаратын мәдени мәнмәтінде мұсылман болып өспеуі мүмкін және тіпті Ислам мен мұсылмандарға қарсы дұшпандықпен кездесуі мүмкін деген шынайы қорқыныштан бастау алады. Көбінесе мектеп ашылғанда, құрылтайшылар тек исламдық мектеп болуы керек деп шешті, бірақ бұл нені білдіретіні туралы көп ойланбайды.

Сиэтл Ислам мектебінде өткен ондаған жылдар ішінде мен осы кітапта айтылған өлшемшарттарға сәйкес келетін ислами мектеп құруға тырыстым, – тек Құран мен араб тілін оқытуда ғана емес, намаз оқып, исламның негіздерін, мен мұнда әрең қозғаған пәндерді оқытуда ғана емес, сонымен бірге біздің оқушыларымызды өз дініндегі шынайы өмірге дайындайтын негізгі қағидаларға сүйене отырып, сабақ беруді құру. Бұл оңай емес.

Көбінесе ата-аналар өздеріне дәстүрлі емес болып көрінетін ислам мектебіне сену қиынға соғады. Елдің көп бөлігінде ата-аналардың көпшілігі келімсек мұсылмандар болып табылады, олар көбінесе өзгерістерге қарсы тұрады, олар өздерінің «үйде» алған білім тарихына ешқашан күмәнданбайды. Бұларды шамамен екі топқа бөлуге болады, олардың біріншісі осы елге оқу үшін келген және білім алудың басты мақсатын балаларын, исламдық ортада бола тұра, болашақ қаржылық табысқа дайындау деп санайды және қалыпталған сынақтардан жоғары ұпайларды ерекше бағалайды.

Кішігірім қалалардан келген келімсектердің екінші тобы өз үйіндегідей, Құранды жаттауды талап ететін мектепті жиі іздейді. Екі топтағы «зайырлы» құрауыш әдетте исламдық тұрғыдан талдауға тырыспай оқы-

тылады. Келімсектердің бірінші тобының ішінде ислам дінін ұстанады. Екінші топтың ішінде өздері үйреніп қалған исламдық ортодоксиядан («*ορθόδοξια*») (грек сөзінен шыққан ὀρθοδοξία, «тікелей пікір»; «дұрыс ілім»; «дұрыс сенім» дегенді білдіреді; ὀρθός «тікелей»; «дұрыс» + δοκέω «пікірге ие болу», «болжалдау» – сенімге, ілімге, кез келген ұғымнаманы немесе дүниетанымды ұстануға, қабылданған ұстанымдарды қолдауға орталық мән беретін діни ойлау; белгілі бір дәрежеде діни сананың кертартпа түрі) тым алшақ болып көрінетін кез келген нәрседен қорқып, оларға зайырлы деп аталатын пәндер қосылады.

Тарихымыздың осы кезеңінде біз Батыстағы мұсылмандардың көпшілігіне жүгіне алмауымыз мүмкін, олардың көпшілігі исламдық білімнің қандай болуы керек екенін ешқашан терең ойламаған. Дегенмен, білімнің қалыптасқан ұғымдарына, атап айтқанда, осы қоғамда өскен мұсылмандарға сын көзбен қарайтындар бар. Бірнеше себептерге байланысты біздің мектептерді исламның шынайы рухында жаңартуға ең жақсы жағдайға Батыс әлеміндегі шағылысты ата-аналар мен педагогтар жатады. Біздің исламдық мектептеріміз салыстырмалы түрде жас және қазіргі мектептерде терең сіңіп кеткен халықтық педагогика немесе «мектеп грамматикасына» азырақ енген. Екіншіден, Батыста өскендер мұсылман елдерінің жаңғырған отаршылдықта өмір сүріп жатқандарды жиі мазалайтын төмендік сезіміне азырақ ұшырайды. Сондай-ақ, қалыптасқан жағдайға ойластырылған және шығармашылық сұрақ қою мәдениеті біздің өзіміздің зеректігімізді, сондай-ақ мұсылман емес зиялылардың ой-түсініктерін, бүгінгі күні жиі исламдық ретінде көрінетін ой-түсініктерді мойындауды ынталандырады.

Бақытымызға орай, Батыстың заманауи танымдығы осы беттердегі исламдық деп саналатын бірнеше маңызды ұғымдардың бұрынғыға қарағанда бүгінде батыстық ой-пікірмен қайшылықсыз болуына мүмкіндік берді. Адамзат өкілдерінің жаратылысынан тең, түбегейлі ұқсас және біртекті болғанын бүгінде білімді, парасатты адамдар кеңінен қабылдайды. Редукционизмнен алыстау болды; бихевиоризм және баланың санасы тек бос парақ деген ой-түсінікке.

11-ші қыркүйекте болған оқиғадан кейін көп ұзамай Гарвард университетінің жоғары білім беру мектебінің мұсылман емес жұптары өздері көріп жүрген исламофобияға («исламофобия» (араб тіліндегі «ислам» (الاسلام) зат есімінен және ежелгі грек тіліндегі «*фобия*» (φόβος), «қорқыныш» деген сөзінен) – ксенофобияның бір түрі («ксенофобия» (грек тіліндегі сын есім ξένος «бөтен», «бөгде», «жат» + «қорқыныш»); исламға, сондай-ақ онымен байланысты әлеуметтік құбылыстарға теріс әсер етудің әртүрлі пішіндерінің жинақталған анықтамасы) қарсы тұруда белсенді рөл атқарғысы келді. Олардың басшылығы Сиэтлдегі Ислам мектебіне жақсы қызмет етті, бұл біздің «исламдық» білім туралы түсінігіміз Гарвардта алға жылжып жатқан озық педагогикамен қалай біріктірілгенін түсінуге әкелді.

Бір досым көп жылдар бойы ислам мектебінде болды және оның басқармасы мен жергілікті мешітте бірінен соң бірі қорқынышты тәжірибеден өтті. Күйзелістерден шаршаған ол мектепті тастап, әрі қарай жүруге шешім қабылдады. Ол Монтессори мұғалімі ретінде дайындалды және соңында оның жеке бақылауындағы және өте табысты жаңа мектепті бастады.

Ата-аналар тереңірек міндеттемені түсініп, келіскенде және оған берілгенде ғана мектеп дами алады. Құрылтайшылар нені орнатқысы келетінін түсініп, анық білсе және оны Аллаһ Тағалаға иманмен, исламдық қағидаларға адалдықпен және болашақ мұсылмандарды дайындауға берілгендікпен жасаса, олардан бас тарта алмайды.

ҚОСЫМШАСЫ

МОНТЕССОРИ: ИСЛАМ МЕКТЕПТЕРІНЕ АРНАЛҒАН ҮЛГІ

Монтессоридің балалардың қалай үйренетіні туралы ғылыми зерттеулері, олардың көпшілігі қазіргі зерттеулермен расталған; оның өзін-өзі түзететін және барлық сезім мүшелерін қамтитын тамаша жобаланған оқу мәліметтері; жастардың араласуы; балаларға арналған жиһазды талап ету; жасай отырып оқыту; ішкі ынталандырудың маңыздылығы оның данышпандығы туралы куәландырады және бүгінгі күні көптеген педагогтармен, әсіресе балалардың ең кішісін тәрбиелейтіндермен жалпы қабылданған. Алайда Монтессори әдістемесі көптеген мұсылман ағартушыларының оның педагогикасын қабылдауына себеп болған тереңірек рухани-пәлсапалық негіздің айқын көрінісі ғана.

Оның исламмен ортақ бірнеше қағидаттары исламның *фитра* («*фитра*») (араб тілінде: *فطرة*) – Исламдағы адамның бастапқы табиғаты; адамның ұғымы; ең жақсы мүмкіндіктері бар адам. Ол нәпсіге – адам бойындағы хайуандық табиғатқа қарсы. *Фитра* белгілі бір дәрежеде Аристотельдің энтелэхияхиясына ұқсас («энтелэхия») (грек сөзінен *ἐντελέχεια* «нақтылы түрде көрсетуге қол жеткізу», *ἐντελής*, «жүзеге асқан» немесе «іске асырылған» және *ἔχω*, «дегеніне жету» деген мағыналарды білдіреді) – адамның ішкі күш-жігері, мақсат пен түпкілікті нәтиже, мысалы, ағаштың жаңғақтан өсетін күші), (бірақ бір пәлсапаның тұжырымдамаларын басқа заманның шындығына толығымен көшіруге болмайды). Фитрасын түсінген адамды сопылықта «*инсан әл-кәмил*» (араб тілінде: *إنسان الكامل*) деп атаған, яғни «толық қалыптасқан адам» дегенді білдіреді. «Әр адам өзінің табиғи қалпында (*фитра*) дүниеге келеді, содан кейін ғана ата-анасы оны яһуди, христиан немесе отқа табынушы етеді» (Әл-Бухаридың «Сәһих» шығармасы, 2-ші том, 23-ші кітап, 441-ші хадис). Мұхаммед Пайғамбардың (с.ғ.с.) хадисінде бес нәрсе *фитраға* кіреді: сүндетке отырғызу, шап аймағындағы [шашты] қыру, қолтық астындағы түктерді жүлу, тырнақтарды кесу және мұртты қырқу) ұғымына сәйкес келетін адам болмысын түсіну; жаратылыстың, білімнің және адамзаттың бір-

лігіне берілгендік; адамзаттың рөліне баса назар аудару және бейбітшілікті тәрбиелеуге берілгендік. Сиеэтлдегі Ислам мектебі бір кездері үш діни мектепте, біздің ислам мектебімізде, сондай-ақ католик мектебінде және еврей мектебінде Монтессори білімін таңдауға бағытталған басылымда көрсетілген. Монтессоридің тылсым (беймәлім, жұмбақ, түсініксіз) дүниетанымы мақсатты Жаратушыға деген ортақ сенімнің және адамзат Оның жердегі өкілі екеніне сенімнің негізінде жатыр.

Монтессори дәрігерлік қызметтен бас тартып, өмірін балаларды оқытуға арнау туралы шешім қабылдады. Ол дүниедегі туылған және туылмаған барлық балаларға міндеттеме алғанын жариялады. Оның әсері жаһандық болды. Ол мәдениет немесе сынып арасында ерекшеленбеді және оның мектептері бүкіл әлемге тарады. Қайталап айтсақ, ол білімнің басты рөлі бейбіт ынтымақтастықты ынталандыру және Аллах Тағаланың еркіне жету үшін теріс пікірді жою керек деп санайды. Оның түпкі мақсаты бейбітшілік болды және ол үш рет Нобель бейбітшілік сыйлығына ұсынылды. Ол тыныштықты үлкендердің теріс пікірінен ада баладан бастау керек деп есептеді. Өзін-өзі тануға әкелетін таңдау еркіндігі шығармашылық пен өзін-өзі құрметтеудің дамуына мүмкіндік береді, бұл әр адамға өзінің өмірдегі қызметін тануға мүмкіндік береді және шынайы өзін-өзі құрметтеу, әрине, құрдастар арасындағы өзара түсіністіктің бірлескен, бәсекелестік емес қарым-қатынасына алып келеді, сайып келгенде, бүкіл адамзатты қамту үшін сыртқа қарай кеңейеді, сондай-ақ жаратылыстың тұтастығы мен өзара байланыстылығын бағалайды. Монтессори сыныбында бейбітшілік тәрбиесіне баса назар аударылады, ынтымақтастықты алға жылжытады және бәсекелестікке жол бермейді. Балаларға келіспеушіліктерді бейбіт және табиғи жолмен шешу үшін кеңістік пен уақыт беріледі.

Шынында да, көптеген мұсылман педагогтары Монтессори көптеген негізгі исламдық қағидаларды қамтитын тұтас жүйені дамытуға өте жақын деп санайды. Монтессоридың қосымша артықшылығы бар, ол оқумен, нақты материалдармен және оның ізбасарларының ғасырлық ойлары мен тәжірибесімен толықтырылған.

Автор

ЭНН ЭЛЬ-МОСЛИМАНИ ботаника ғылымдарының кандидаты дәрежесіне ие, ислам кітаптары мен ғылыми зерттеулердің авторы, зейнеткерлікке шыққан педагог және АҚШ-тағы Сиэтл қаласында ислам мектебінің негізін қалаушысы және қырық жылдан астам директоры болған.

Әдебиеттер

1. Рэймонд Э. Каллахан, *Білім және тиімділікке табыну: Мемлекеттік мектептердің әкімшілігін қалыптастырған әлеуметтік күштерді зерттеу* (Чикаго: Чикаго университетінің баспасөзі, 1962-жыл), 3-ші және 13-ші беттер.
2. Джон Тейлор Гатто, *Американдық білім берудің астыртын тарихы: қазіргі заманғы мектеп білім беру түрмесінің мектеп мұғаліміне егжей-тегжейлі тергеу, қайта қаралған басылым.* (Нью-Йорк: Oxford Village Press, 2006-жыл), 187-ші бет.
3. Сонда, 187-ші бет.
4. Мэрион Брэди, *Не үйренуге тұрарлық?* (Information Age Publishing, 2010-жыл).
5. Джей МакТиг және Грант Уиггинс, *Маңызды сұрақтар: Студенттерді түсінуге есік ашу* (Александрия, В.А.: Қадағалау және оқу жоспарын әзірлеу қауымдастығы, 2013-жыл).
6. Ясьен Мохамед, *Фитра: Адам табиғатының исламдық тұжырымдамасы* (Лондон: Та-Ха, 1996-жыл).

ХИОИ қысқаша кітаптар топтамасы, қысқаша түрде жазылған және оқырмандарға түпнұсқаның түпкі мазмұны туралы негізгі түсінік беруге арналған институттың негізгі жарияланымдарының құнды жинақтамасы.

Ағымдағы білім беру жүйесі жүз немесе одан да көп жыл бұрын пайда болған және «қайта жүктеуді» өте қажет етеді. Өнеркәсіпті қоғамды дамытуда білім беру жүйесінің өзі зауыт сияқты болды, оның соңғы өнімі – оқушылар, бар мәнбілерді қайталаушылар ғана болды, ал өздері кең өнеркәсіптік кешен болып табылатын мәшиненің бұрандаларына айналды. Мұның мұрасы – жеке адамдардың қазіргі және болашақ қажеттіліктерін және олардың үміттерін қанағаттандыру үшін оқушыларды дамыта алмайтын жансыз «атқарымдық» білім беру жүйесі. Бұл сәтсіздік сөзсіз қоғамға және жалпы адамзатқа әсер етеді. Қоғам әлдеқашан өнеркәсіптік төңкерістің шегінен шығып, ғаламдық байланыс дәуіріне көшті, онда адам білімінің жиынтығы ғаламтор арқылы еркін қол жетімді. Бұл адамдар әртүрлі мәселелер бойынша жақсырақ ақпараттандырылатын жасқа ие.

Бала үйренетін барлық нәрсеге толық рухани мағына беретін тиімді тұтас білім беру пәлсапасы қажет. Ол балаларды рухани санамен, адамгершілікпен, құндылықтармен, әлеуметтік жауапкершілікпен, есеп берушілікпен, өзін-өзі тәртіппен және өзін-өзі анықтаумен, өз-өзіне сенімділікпен, күш-қуатпен, ойшылдықпен, алғыс сезімімен нығайтылған шамданушылықпен және ұмтылыспен қаруландырылуы керек.

